

De kerken in Arnhem hebben hun diaconale activiteiten verzameld in een document. Dit document is aangeboden aan de gemeente Arnhem op een bijeenkomst dd 13-10-2015.

Deze bijeenkomst werd bezocht door pastores, wijkteams en leden van politieke partijen in Arnhem. Tjeu van Knippenberg gaf daar de volgende inleiding.

Presentatie OKO document Arnhem 13-10-2015

Binnenkant van diaconie

Tjeu van Knippenberg

Het programma van de presentatie van het OKO (*Overleg Kerk en Overheid*) document geeft aan dat mijn inleiding gaat over de betekenis van de kerken in de samenleving. De kerken en de samenleving: dat is een erg brede thematiek. Kerken spelen een bepaalde rol in de samenlevingen van Latijns Amerika, het Afrikaanse continent, Nederland of Rusland. Dat gebeurt op heel verschillende wijzen, afhankelijk van de vraag hoe de betreffende samenleving in elkaar zit, welke de noden en de kansen zijn, hoe de volksaard is en de sociale coherentie. Er bestaat een variatie aan samenlevingen in de wereld. Voor de ontdekking van die variatie hoeft je niet de hele wereld rond te gaan. Ook in Nederland vormen wij een palet van kleuren en culturen. Bovendien, en daarin heeft Nederland een heel eigen traditie, wij kennen ook een waaier van kerken. Zoals de samenleving steeds kleurrijker wordt, zo verandert ook de kleur van de kerken. Ze zijn niet meer de onomstotelijke instituties die vijftig jaar geleden in Nederland goed herkenbaar waren met een eigen uitstraling en een vast ledental dat constant bleef door de lijn van grootouders, ouders en kinderen heen. Zie bijvoorbeeld hoe scriba Arjan Plaisier structurele veranderingen ziet in de PKN. Zij is geen volkskerk meer. De daling van het ledental gaat zo snel dat drastische veranderingen nodig zijn (Trouw 1 oktober 2015). Institutionalisering verliest het van differentiatie en individualisering.

Differentiatie en individualisering zijn kenmerken van de secularisatie. Deze kenmerken werken niet alleen door in kerken, maar ook in politieke partijen, in vakbonden en allerlei groeperingen die het bindweefsel van de samenleving vormden. Zo groeit op dit moment in Nederland het aantal mensen dat aan atletiek doet, terwijl de atletiekverenigingen in aantal verminderen. Wij doen de dingen graag gedifferentieerd, op een eigen manier, en geïndividualiseerd, aangepast aan onze particuliere inzichten en behoeften.

In deze context wil ik enkele gedachten voorleggen over wat de betekenis kan zijn van de kerken in de Nederlandse samenleving, toegespitst op het OKO document dat de inzet beschrijft van Arnhemse kerken ten bate van de stad. In dit document spelen traditie en moderniteit, samenwerking en differentiatie, betrokkenheid en inzet van individuele mensen een rol. De organisatie van de zorg voor elkaar verkeert in een stadium van voortdurende verandering. Het eigene van dit document ligt in het streven om in de nieuwe opzet van de zorg het diaconale werk principieel ten nutte te maken voor alle mensen in de Arnhemse wijken. De exclusieve zorg voor de eigen kudde ruimt plaats in voor samenwerking met de wijkteams ten bate van de stad.

De feiten en de plannen zoals ze in het OKO document zijn neergelegd, komen overeen met de oorspronkelijke betekenis van de hulpverlening die diaconie wordt genoemd of caritas (Protestanten spreken eerder Grieks, Katholieken liever Latijn). Ik wil kort ingaan op diaconie/caritas om daarna de aandacht te richten op de binnenkant ervan. Ik denk dat de betekenis van kerken altijd betrekking zal hebben op aandacht voor de binnenkant. In de binnenkant ligt het kwaliteitskenmerk van elke vorm van zorg. Om dat te verduidelijken, leg ik u vijf korte overwegingen voor: iets over diaconie, iets over kwetsbaarheid, over zorg, over menselijke maat en over een religieus perspectief.

Iets over diaconie

Het woord diaconie komt van het Griekse diakonein, dat 'helpen' betekent. Diaconie staat voor de dienst aan kwetsbare mensen. In het evangelie heeft zij een prominente plaats. Eeuwenlang werd deze dienstbaarheid beoefend in de zeven werken van barmhartigheid. de hongerigen voeden, de naakten kleden, de dorstigen laven, de doden begraven, de gevangenen bezoeken, de zieken verzorgen, de vreemdelingen herbergen (Matteus 25: 35-36, Tobit 1:17).

Diaconie is een doe-woord, het heeft betrekking op actie, op werken van barmhartigheid ten bate van mensen die op een of andere manier in de marge terecht zijn gekomen. Diaconie is een vorm van solidariteit en zorg. Ze is onverminderd van belang omdat mensen kwetsbaar zijn. Voor velen wordt deze kwetsbaarheid acuut in vormen van gebrek. Dit gebrek kan betrekking hebben op de fysieke, verstandelijke, materiële, sociale en geestelijke situatie waarin mensen zich bevinden. Mijn stelling is dat de diaconale zorg haar eigen karakter ontleent aan de aandacht voor de binnenkant van zorg en hulpverlening. Het is interessant te weten dat De Samenwerkende Christelijke Zorgorganisaties als het speerpunt in hun beleid hebben gekozen voor 'De ziel van de zorg'. Zij deden dat tegen de achtergrond van het feit

dat inspiratie en motivatie bedreigd worden door hoge werkdruk, emotionele belasting, lage waardering, sleur. De ziel *van* de zorg is onmiddellijk verbonden met de ziel *in* de zorg. Dat leidt tot de vraag: hoe kan iemand die zorg uitoefent bezield raken en blijven, hoe kun je bezield werken, met andere woorden: hoe kun je de eigen ziel en die van de ander activeren? Je kunt de ziel beschouwen als datgene wat een mens ten diepste eigen is, de kern van je wezen, datgene wat onlosmakelijk behoort bij het individu en tegelijk gemeenschappelijk is aan allen. Waar die ziel, de levensadem werkt, raken we aan de binnenkant van diaconie. Daarmee zal ook duidelijk zijn dat wat ik hier vertel niet exclusief geldt voor kerkleden of kerkelijke activiteiten. Wijkteams kunnen even goed bezield werken.

Kwetsbaarheid

Een van de kenmerken van bezielde diaconie of hulpverlening is erkenning van de eigen kwetsbaarheid en die van alle mensen. Letterlijk betekent kwetsbaarheid: gewond, aangetast, gekwetst kunnen worden. In die zin past dit bijvoeglijk naamwoord altijd bij het substantief mens. Kwetsbaarheid hoort bij het bestaan in tijd en ruimte. Niemand is onkwetsbaar. Ook de dapperste en meest verhevene van alle helden, Achilles, bleek gekwetst te kunnen worden door een giftige pijl in zijn hiel. Zijn kwetsbaarheid wordt niet alleen veroorzaakt door het feit dat hij als tijdruimtelijk wezen afhankelijk is van de wetten van ontstaan en vergaan. Zij is ook verbonden met het feit dat hij zich met anderen als speler bevindt op een veld waar dictaten heersen als het recht van de sterkste.

Er is een belangrijk verschil tussen kwetsbaarheid als iets dat bij alle mensen hoort en de kwetsbaarheid van hen die zich structureel of incidenteel bevinden in een situatie die hen fysiek, maatschappelijk, sociaal, psychisch of geestelijk bijzonder gevoelig maakt voor kwetsuren. Deze laatste groep verkeert in de gevarezone van de kwetsbaarheid, op de grens van gezond en ziek, rijk en arm, competent en gehandicapt, geaccepteerd en gemarginaliseerd. Er is een groot verschil tussen de potentiële lading van kwetsbaarheid die huist in alle mensen en de actuele lading ervan die als een dreiging hangt boven het leven van mensen die afhankelijk zijn geworden van de zorg van anderen.

Dit verschil brengt niet alleen een *scheiding* aan tussen groepen mensen (zij die in principe kwetsbaar zijn en zij die feitelijk gekwetst zijn), maar is ook een *verbinding*. Ieder van ons bevindt zich op de grens van kwetsbaarheid. Van daaruit kan iedereen iets meebelevan van wat bepaalde mensen overkomt aan ziekte, armoede en gemis.

Zorg

Uit het besef van gedeelde kwetsbaarheid kan zorg ontstaan. Zorg is een vorm van verantwoordelijkheid voor het leven. Ze hoedt het leven, versterkt het en tracht het vlot te trekken wanneer het is vastgelopen. Zorgverleners worden opgeleid om dat goed en steeds beter te doen. Zij zijn professionals. Zij leren op een steeds efficiënter wijze ter zake kundige zorg te verlenen. Iedereen kan waarnemen hoe wetenschappelijke en technische ontwikkelingen effect sorteren in de behandeling van armoede, ziekte en pijn. Het is de verantwoordelijkheid van de samenleving dat dit goed gebeurt. Daarom zijn er in de laatste decennia criteria en indicatoren ontwikkeld om de kwaliteit in de zorg te realiseren en te meten.

Toch moeten we vaststellen dat de zorg zelf op dit moment zorgen baart. De media signaleren voortdurend dat de wetenschappelijke en technische ontwikkelingen hun eigen problemen met zich meebrengen. Hoe blijft de zorg betaalbaar? Wanneer en hoe lang komt iemand in aanmerking voor vergoeding? Welke kosten mogen er voor ernstig zieke mensen worden gemaakt per gewonnen levensjaar? Wij worden geïnformeerd over voorkruipzorg, euthanasie bij dementerende mensen, wachtlijsten en eenzame opsluiting, over druk op psychiatrische zorg. Hoezeer de vooruitgang ook geprezen mag worden, journalisten en programmamakers onthullen voortdurend wat er misgaat in de zorg. Zorginstanties en zorgverleners kunnen daar zenuwachtig van worden. Velen beseffen dat het onvoldoende is deskundigheid te hanteren als een soort schild tussen zorgverlener en zorgontvanger. De vraag dringt zich op: hoe verkrijgt en behoudt zorg voor kwetsbare mensen haar menselijke maat?

Menselijke maat

Het systeem van meten en vergelijken lijkt pas ten goede te kunnen komen aan de kwaliteit van de zorg wanneer het besef aanwezig is dat de relatie tussen zorgverlener en zorgontvanger een cruciale rol speelt. In die zorgrelatie zijn veel dingen van belang. Met het oog op een bezielde zorgrelatie verdient één aspect nadere overweging: de relatie van de zorgverlener met zichzelf, inclusief met de eigen kwetsbaarheid.

‘Alleen degene die zelf met eigen grenzen heeft leren omgaan – en aan den lijve lijden en kwaad heeft ervaren en er niet voor is geweken – zal anderen kunnen bijstaan waar zij op hun grenzen botsen.’ (Kristiaan Depoortere). Anders gezegd: echte aanwezigheid bij de kwetsbare ander veronderstelt bewustzijn van de eigen kwetsbaarheid. Dit besef vereist een

voortdurende switch van perspectief. Het 'normale' perspectief in de hulpverlening is dat de sterke de zwakke kan helpen, de gelukkige de bedroefde, de rijke de arme. In zekere zin is dat zo. Wie heeft, kan geven. Maar in dat perspectief blijft de kwaliteit van het geven onderbelicht. In de Bergrede worden mensen aangesproken op de armoede en de treurnis, aanwezig in elk van hen. Het erkennen daarvan, solidair zijn met de armoede en droefheid in onszelf, is de eerste vereiste om anderen te kunnen bijstaan in hun armoede en droefheid. Compassie betekent mee-lijden; dat is pas authentiek wanneer wij solidair zijn met het lijden in onszelf. Hoe zouden we iemand kunnen troosten als we ons eigen verdriet niet toelaten? Alleen diegene kan geven die ook kan ontvangen. Alleen diegene kan troosten die zelf getroost kan worden. Er kan geen naastenliefde bloeien op dorre grond.

Dit diep religieuze besef krijgt in onze tijd nieuwe impulsen. Bijvoorbeeld in het *Handvest van de compassie*, een document dat in 2008 is opgesteld door een internationale groep vooraanstaande denkers. De opstellers zeggen dat compassie – het vermogen met anderen mee te lijden - in alle belangrijke religieuze, spirituele en ethische tradities vorm krijgt. Zij wijzen erop dat elke waarachtige religie of moraal begint met empathie, het vermogen je in de ander te verplaatsen zonder het eigen referentiekader los te laten. De gulden regel is: behandel de ander zoals je zelf behandeld wenst te worden.

Een religieus perspectief

Door de oriëntatie op de Bergrede komt een religieus perspectief binnen. Wat Jezus zegt, zegt hij vanuit zijn verbinding met Abba, zijn Vader, en met het oog op de komst van het rijk Gods. In die lijn kunnen wij kijken naar het begrip zorg. Het kan worden opgevat als 'bijstand', een woord dat is verbonden met de godsnaam JHWH, degene die bijstaat, erbij is, de aanwezige. Bijstand wijst zo naar een dieptedimensie in de relatie. Hulpvrager en hulpverlener bevinden zich beiden in de nabijheid van de aanwezige. De ik – jij – relatie krijgt grond in Hij-die-erbij-is. (*Between two languages* 46). Het leven (de Levende) heeft ieder mens begiftigd met een eigen gezicht. Dat gezicht staat niet los van zijn Oorsprong en het is er niet los van andere gezichten. Daar schuilt de basis van compassie. Compassie is een ethische eis die voortkomt uit het feit dat alle mensen een gemeenschappelijke oorsprong hebben en op unieke wijze met elkaar verbonden zijn door het beeld van God dat zij in zich dragen.

Een grondtrek van het menselijk leven is de kwetsbaarheid. Deze opent een golflengte waarop de partners in de zorg wezenlijk met elkaar kunnen communiceren, namelijk in het besef

samen kwetsbaar in het leven te staan. Kwetsbare mensen zijn niet alleen voorwerp van zorg. Of het nu gaat om somatische, sociale, psychische of spirituele zorg, het functionele perspectief is belangrijk, maar niet uitputtend. Naast het functioneel handelingsperspectief is er het substantieel zijnspectief. Van daaruit komen gelijktijdig de vragen aan de orde: wie zijn de hulpvragers – en - wie zijn de hulpgevers zelf? Het zijn is de grond van het doen. Zelfwording is een wezenlijke opgave voor hen die zich kwalitatief willen inzetten voor anderen .

Krachtige zorg en echte bijstand aan kwetsbare mensen is meer dan de teugels van hen overnemen. In de dynamiek van de zorgrelatie is er sprake van omkering: “kracht wordt zichtbaar in zwakheid” (2 Kor. 12:9). Het doen dient in balans te zijn met het ontvangen. Daarmee komt een typisch christelijk accent binnen in de zorg. Liefde heeft het laatste woord, maar de kwaliteit van liefde geven is afhankelijk van de mate waarin wij liefde kunnen ontvangen.

Waar de eigen ziel, de eigen kwetsbaarheid en die van de ander er mogen zijn, ontstaat een fundamentele gelijkheid en een bezielde verband.